

TARTALOM

I. KÖTET

<i>Erdő Péter</i> : Elöljáróban	9
<i>Borovi József</i> : Bevezetés	11
<i>Balogh Margit</i> : A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949 és 1965 között	17

DOKUMENTUMOK

1949 – A püspöki kar tanácskozásai	37
Január 4. [39] • Január 5. [49] • Január 10. [56] Január 17. [69] • Február 1. [80] • Február 18–19. [87] Április 6. [99] • Május 5. [107] • Június 14. [110] Szeptember 8. [116] • November 22. [126] December 15. [136]	
1950 – A püspöki kar tanácskozásai	149
Január 16. [151] • Február 16. [161] • Március 23. [169] Április 28. [175] • Május 31. [186] • Június 20. [196] Július 4. [205] • Augusztus 17. [221] • Augusztus 29. [252] Október 5. [271] • November 7. [292] • December 5. [303]	
1951 – A püspöki kar tanácskozásai	311
Január 4. [313] • Február 6. [321] • Március 13. [325] Április 3. [330] • Május 8. [335] • Június 5. [340] Június 15. [345] • Július 3. [354] • Augusztus 7. [361] Szeptember 4. [366] • Október 2. [370] November 6. [374] • December 4. [381]	
1952 – A püspöki kar tanácskozásai	387
Január 8. [389] • Február 5. [397] • Március 4. [404] Április 1. [415] • Május 6. [419] • Június 4. [423] Június 20. [428] • Július 8. [432] • Augusztus 26. [435] Október 7. [439] • November 11. [445] November 20. [448] • December 16. [452]	

1953 – A püspöki kar tanácskozásai	457
Január 14. [459] • Február 4. [464] • Március 10. [471] Május 5. [482] • Július 8. [488] • Augusztus 11. [499] Szeptember 15. [511] • November 10. [521] December 2. [535]	
1954 – A püspöki kar tanácskozásai	555
Január 19. [557] • Március 19. [566] • Április 6. [576] Május 11. [581] • Június 9. [588] • Augusztus 11. [594] Szeptember 15. [606] • November 9. [613] December 15. [624]	
1955 – A püspöki kar tanácskozásai	641
Március 8. [643] • Május 4. [654] • Július 14. [667] Szeptember 27. [671] • December 14. [677]	
Rövidítések	693
II. KÖTET	
1956 – A püspöki kar tanácskozásai	713
Január 27. [715] • Május 11. [733] • Június 13. [739] Július 18. [756] • Augusztus 9. [772] Szeptember 11. [786] • Október 17. [796] November 3. [803]	
1957 – A püspöki kar tanácskozásai	809
Január 23. [811] • Március 5. [829] • Április 9. [843] Április 10. [865] • Május 15. [871] • Május 23. [875] Augusztus 29. [885] • Október 16. [900]	
1958 – A püspöki kar tanácskozásai	911
Január 29. [913] • Május 13. [929] Augusztus 26. [938] • Augusztus 28. [942] Október 1. [948] • Október 17. [957]	
1959 – A püspöki kar tanácskozásai	975
Január 22. [977] • Február 17. [984] • Március 18. [991] Június 17. [999] • Október 28. [1019]	
1960 – A püspöki kar tanácskozásai	1033
Január 27. [1035] • Április 5. [1040] • Május 18. [1046] Augusztus 31. [1051] • November 17. [1058]	
1961 – A püspöki kar tanácskozásai	1065
Március 15. [1067] • Május 24. [1075] November 8. [1081]	

1962 – A püspöki kar tanácskozásai	1091
Március 13. [1093] • Március 29. [1101]	
Május 16. [1104] • Szeptember 11. [1106]	
Október 3. [1122] • December 19. [1126]	
1963 – A püspöki kar tanácskozásai	1135
Március 12. [1137] • Május 8. [1148]	
Szeptember 4. [1153] • December 17. [1168]	
1964 – A püspöki kar tanácskozásai	1179
Február 25. [1181] • Május 20. [1196]	
Szeptember 1. [1204] • December 17. [1215]	
1965 – A püspöki kar tanácskozásai	1227
Február 4. [1229] • Március 8. [1241]	
Május 19. [1250] • Augusztus 18. [1260]	
December 22. [1266]	
Rövidítések	1275

FÜGGELÉK

<i>Borovi József: A Magyar Katolikus Püspöki Kar elnökei 1945–1976 között</i>	1287
<i>Borovi József: A Magyar Katolikus Püspöki Kar konferenciáinak időpontjai (1945–1948) 1949–1965 (1966–1976)</i>	1301

MUTATÓK

A kötetben szereplő személyek életrajzi adatai	1311
Idegen szavak, kifejezések, intézmények	1379
Tárgymutató	1395
Névmutató	1457

ELŐLJÁRÓBAN

Katolikus egyháztörténetünk számos forrásvidéke közül az egyik a ránk maradt emlékeknek az a csoportja, amely a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia vagy – korábbi elnevezése szerint – a Magyar Püspöki Kar tevékenységét tanúsítja.

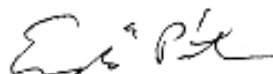
A püspöki konferenciák csak a II. Vatikáni Zsinat nyomán váltak a világegyházban általánosan kötelező intézménnyé. Hazánkban azonban már a XIX. században is intenzívek és rendszeresek voltak a katolikus püspökök tanácskozásai, akkori szóval élve a Püspöki Kar konferenciái. Ezeknek a jelentősége politikailag is érezhető volt a XIX. század közepén, amikor az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukása után az önkényuralmi rendszer egységes Püspöki Konferenciát kívánt szervezni a Habsburg Birodalom egész területe számára. Ezekről a gyűlésekről a magyar püspökök általában távol maradtak, viszont az országon belül ismételtan tanácskoztak egymással. Ezzel párhuzamosan találták meg önálló megbeszéléseik formáját a horvát püspökök is.

A püspökkari tanácskozások legfontosabb dokumentumai – a körlevelek és nyilatkozatok mellett – maguk a jegyzőkönyvek. Ezeknek a jegyzőkönyveknek, melyeket 1892-től folyamatosan vezettek, az elmúlt években gyűjteményes kiadásai láttak napvilágot. Az 1919-től 1944-ig terjedő időszak jegyzőkönyveit (*A Magyar Katolikus Püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*, I–II, München–Budapest 1992), valamint az 1945-től 1948-ig terjedő periódus jegyzőkönyveit (*A Magyar Katolikus Püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között*, Köln–Budapest 1996) Beke Margit adta közre. Már az a tény is, hogy a II. világháborút követő három év anyaga egy önálló kötetet tesz ki, jelzi, hogy ebben az időszakban a Püspöki Konferencia az egyház és a társadalom életének súlyos kérdéseivel szembesült.

A jelen munka anyaga a fenti kötetekhez kapcsolódik, időben folytatva a dokumentumok sorát. 1949-től a hazai püspökök tanácskozásainak legfontosabb jellemzője az volt, hogy rendkívül nagy politikai nyomás alatt zajlottak. Püspökeink egyházi szolgálatukat a szükséges szabadság és önállóság hiányában kellett, hogy gyakorolják. A konferencia tanácsko-

zásai és az azokat tükröző jegyzőkönyvek is ennek a súlyos külső megterhelésnek a tanúbizonyságai. Hogy a konferencia életébe milyen mélységig avatkoztak bele a külső tényezők, és hogy ennek ellenére hogyan fáradoztak a püspökök az egyházi élet fenntartásán, azt teljes egészében a konferencia jegyzőkönyvei sem tudják tanúsítani. Számos más forrás is szükséges ahhoz, hogy ezeknek a tanácskozásoknak jellegét és valódi körülményeit a teljesség igényével dokumentálni lehessen.

Őszintén kívánom, hogy a jelen kötet adjon hasznos segítséget ennek a nehéz időszaknak a reális megismeréséhez.

Erdő Péter
bíboros, prímás, érsek

BEVEZETÉS

1967 őszén a Hittudományi Akadémián az egyházi jog tanára lettem. Ekkor már a II. Vatikáni Zsinat után voltunk. Természetes volt, hogy előadásaimban szólnom kellett a zsinati határozatok értelmében a magyar egyházkormányzati tényezők, személyek és intézmények megváltozott szerepéről és a velük szemben támasztott új követelményekről, bár az új egyházi törvénykönyv akkor csak készülőben volt.¹

Elődöm – Bánk József – kétkötetes munkája: a *Kánoni jog*² és az előtte megjelent *Egyházi alkotmányjog alapjai*³ című műveinek kézírata már 1957, illetve 1958-ban készen volt és lezárult.

Az *Egyházi alkotmányjog alapjai* című könyvében Bánk József a püspöki konferenciákról általában jó fél oldalon emlékezik meg. A magyar püspöki konferenciákról csak ennyit közöl: „Nálunk régen rendszeres volt a tavaszi és őszi püspöki konferencia, melyen a prímás, illetve rangidős érsek vagy püspök elnökölt.”⁴ Az egy évvel később megjelent kétkötetes munkájában pedig a II. Vatikáni Zsinatról csak annyit tudott közölni: „XXIII. János pápa hirdette meg. Az előkészületi munkák most vannak folyamatban. Valószínűleg 1962-ben ül össze.”⁵

Amikor tehát megkezdtem tanári működésemet, már túl voltunk a II. Vatikáni Zsinaton, és füzetekben magyar fordításban meg is jelent a zsinati határozatoknak egyike-másika.

A zsinati határozatok közül mint jogász, jogtörténész, érdeklődéssel olvastam a „Christus Dominus”-t, a „Decretum de pastoralis episcoporum munere in ecclesia”-t, amely 1968-ban: „Határozat a püspökök pásztori tisztségéről az egyházban” címmel jelent meg.⁶ A Határozat 3. fejezete a püspökök együttműködéséről szólva a 38/3-ban a következőket írja a püspöki karokról és a konferenciákról: „Quaelibet conferentia Episcoporum sua conficiat statuta, ab Apostolica Sede recognoscenda, in quibus – praeter alia media – officia provideantur quae fini consequendo efficacens consulant, e. g. Consilium permanentis Episcoporum, Comissiones Episcopales, Secretariatatus Generalis.”

¹ Az 1917-ben kihirdetett egyházi törvénykönyv megújítását még XXIII. János pápa jelentette be 1959-ben. Az új törvénykönyv kihirdetésére 1983. január 25-én került sor. A kurzivált jegyzetek a kiadási munkák során készültek.

² BÁNK József: *Kánoni jog. I–II. Szent István Társulat, Budapest, 1960–1962.*

³ BÁNK József: *Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai. Szent István Társulat, Budapest, 1958.*

⁴ BÁNK József: *Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai. Szent István Társulat, Budapest, 1958.* 206. A „régén” kifejezés arra utal, hogy a II. világháború után „most” – 1946–1957 között – püspökkari konferenciák többször is előfordultak.

⁵ BÁNK József: *Kánoni jog. I. kötet. Szent István Társulat, Budapest, 1960.* 207.

⁶ Határozat a püspökök pásztori tisztségéről az egyházban. Budapest, 1968.; Lexikon für Theologie und Kirche. Das Zweite Vatikanische Konzil. Wien, 1967. II. kötet, 234.

Amikor a magyar fordítást is megnéztem, meglepetve olvastam a szöveget: „...gondoskodni kell olyan szervekről, amelyek a kitűzött cél elérését eredményesebben biztosítják, mint pl. a Püspökök Állandó Tanácsa, Püspöki Bizottságok, Főtitkár”.⁷ Titkárság helyett a fordító „főtitkár”-t fordított.

1965-ben a Magyar Katolikus Püspöki Karban az akkori elnök, Hamvas Endre kalocsai érsek mellett az 1964-ben püspökké szentelt egri apostoli kormányzó, Brezanóczy Pál volt a „főtitkár”, – bár ő csak titkárnak nevezte magát. Ez a tisztség 1965-ig ismeretlen volt a Magyar Katolikus Püspöki Karban. Addig a püspökkari elnökök – Grósz [József kalocsai érsek], Czapik [Gyula egri érsek], Hamvas [Endre] még mint csanádi püspök – aulistaikat⁸ vették igénybe. A II. Vatikáni Zsinat negyedik ülészakán,⁹ 1965. szeptember 14-től – bár ott volt Hamvas Endre kalocsai érsek, a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke –, mégis Brezanóczy Pál szólott hozzá a 13. schéma¹⁰ zárófejezetéhez, mint beszédében mondotta: „az összes magyar zsinati atyák nevében kívánok ...szólni, mely a béke nagy ügyéről szól”.¹¹ A Magyar Katolikus Püspöki Kar vezetése Brezanóczy Pál kezébe került, és maradt nemcsak Hamvas lemondásáig¹² és Brezanóczy egri érseki kinevezéséig,¹³ hanem érsekként is 1971 decemberéig. Titkárságának 7 éve alatt személyesen vezette még az iktatókönyvet is, hogy mindent a kezében tarthasson, és az Állami Egyházügyi Hivatalnak (a továbbiakban: ÁEH) egyedül csak vele kelljen tárgyalnia.

A püspökkari titkár Cserháti József lett, és a titkári iroda vezetője Ákos Géza váci irodaigazgató – ezzel a püspökkari titkárság valóban intézmény lett.¹⁴

Brezanóczy Páltól megkérdeztem – amikor megismertem 1968-ban a fordítást –, hogyan lehetett a „secretariat”-t „főtitkár”-ral fordítani? Elütötte kérdésemet, és nem válaszolt. Később megértettem, hogy így kellett jogalapot teremteni – zsinati határozattal – az ő egyszemélyes „titkárságának”.

⁷ Uo. 36. Az 1983. évi *Corpus Iuris Canonici* 451. kánonjának hivatalos és pontos latin szövege, illetve fordítása: „*Quaelibet Episcoporum conferentia sua conficiat statuta, ab Apostolica Sede recognoscenda, in quibus, praeter alia, ordinentur conferentiae conventus plenarii habendi, et provideantur consilium Episcoporum permanens et secretaria generalis conferentiae, atque alia etiam officia et comissiones quae iudicio conferentiae fini consequendo efficacius consulant.*” – „Minden püspöki konferencia állítsa össze szabályzatát, amit az Apostoli Szentszékkal kell felülvizsgáltatni, és amelyben egyebek mellett szabályozzák a konferencia teljes üléseinek megtartását, gondoskodjanak a konferencia állandó püspöki tanácsáról és általános titkárságáról, valamint más olyan hivatalokról és bizottságokról, melyek a konferencia megítélése szerint céljának megvalósítását hatékonyan elősegítik.” Az Egyházi Törvénykönyv. Szerk.: Erdő Péter. Szent István Társulat, Budapest, 1985. 376–377.

⁸ A püspökök személyes szolgálatában álló, a püspöki hivatalokban dolgozó papok. A püspökség adminisztratív központját nevezik püspöki aulának.

⁹ A katolikus egyház 21. egyetemes zsinata, a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) négy ülészakban tanácskozott. 1962, 1963, 1964 és 1965 második felében (szeptembertől vagy októbertől december elejéig) tartottak ezek az ülészakok. Közben a javaslatok bizottsági előkészítése és átdolgozása folyt.

¹⁰ A II. Vatikáni Zsinat dokumentumait az előkészítő szakaszban számmal jelölték, és tervezetnek, schémának nevezték. A 13. schéma a későbbi *Gaudium et spes* (Öröm és remény) című zsinati konstitúció tervezete volt. Ez a dokumentum „Az egyház a mai világban” kérdéskört ölelte fel.

¹¹ BERESZTÓCZY Miklós: A katolikus békemozgalom húsz éve. Ecclesia, Budapest, 1970. 114.

¹² Hamvas Endre lemondását a kalocsai érseki méltóságról 1969. január 29-én fogadta el a pápa.

¹³ Brezanóczy Pált 1969. január 10-én nevezték ki egri érsekké.

¹⁴ Ákos Géza személyes közlése.

Az 1975-ben kiadott gyűjteményes kiadása a zsinati határozatoknak már helyesen hozza a latin szöveg fordítását: „...gondoskodni kell olyan szervekről ... mint például a püspökök állandó tanácsa, püspöki bizottságok, titkárság”.¹⁵

A püspökkari konferenciák szabályzata kidolgozásának kérdése már az 1963. december 17-én megtartott konferencián felmerült.¹⁶ Érdemben való döntés csak egy év múlva történt, 1964. december 17-én,¹⁷ aminek következménye lett, hogy Hamvas Endre 1965. január 7-én kinevezte a háromtagú bizottságot: Bánk József, Brezanóczy Pál és Pelsőczy Ferenc személyében.¹⁸

Az előadásaimhoz szükséges anyag után kutatva figyelemmel kísértem ugyan a püspökkari szabályzat alakulásának útját, de engem elsősorban a magyar püspöki kar konferenciákon megnyilvánuló tevékenysége érdekelt.

Kutatásomban első feladatomban tartottam, hogy összegyűjtsem a konferenciák elnökeinek névsorát, a konferenciák időpontjait, és végül magukat a jegyzőkönyveket, amelyek betekintést engednek a magyar püspöki konferenciákon tárgyalt problémákba.

Átéltve a 2. világháborút és a SZEB-korszakot,¹⁹ átvészelve a fordulat [évét] és a Rákosi-időszakot, megélve az enyhülés kezdeteit és az 1956-os szabadságharcot – tehát ismerve a történelmi eseményeket –, tudtam, hogy nem könnyű feladatra vállalkozom. Szerencsémre Ijjas József kalocsai érsek lett a püspöki kar elnöke, aki egykori előjáróm volt a Központi Szemináriumban. Benne hathatós erkölcsi támogatót találtam. Ő nemcsak belátta vállalkozásomnak szükségességét, hanem támogatót is annak megvalósításában.

Tudtam, hogy az 1945 előtti időkben az évente kétszer – tavasszal és ősszel – megtartott püspökkari konferenciák jegyzőkönyveit nyomdailag előállítva kapták meg a püspökök, de azt is tudtam, hogy ez 1944-gyel megszűnt.

A püspökkari konferenciák elnökeinek névsorát aránylag könnyű volt összeállítani. Nehezebb munka volt a tetemesen felszaporodott konferenciák időpontjainak a megállapítása. A legnehezebb volt maguknak a jegyzőkönyveknek a felkutatása. Bár erről munkám kezdetén nem tudtam.

Első utam természetesen Esztergomba vezetett, ahol hála Istennek összegyűjtve megtalálhatók az 1945–1948 közötti jegyzőkönyvek. A Prímási Levéltár igazgatója, Beke Margit felhívta a figyelmemet arra, hogy felesleges kijárnom Esztergomba, hiszen Budapesten az ÁEH levéltárában is mindez megtalál-

¹⁵ A II. Vatikáni Zsinat tanítása. Szerk.: CSERHÁTI József, FÁBIÁN Árpád. Szent István Társulat, Budapest, 1975. 177.

¹⁶ Lásd az 1963. december 17-i konferencia 11. pontját.

¹⁷ Lásd az 1964. december 17-i konferencia 19. pontját.

¹⁸ Püspökkari iktatókönyv 5/1965. Bánk József nem emlékszik arra, hogy társai lettek volna – ez az én következtetésem [Borovi József megjegyzése]. (*Pelsőczy Ferenc neve után a szerző kéziratán kézzel beszúrt kérdőjel található.*)

¹⁹ SZEB: Szövetséges Ellenőrző Bizottság. A 2. világháború után a győztes hatalmak által a fegyverszünet betartására és a kormányok működésének ellenőrzésére létrehozott testület a legyőzött országokban, így Magyarországon is. A SZEB alapokmánya a fegyverszüneti egyezmény aláírásával (1945. január 20.) egy időben lépett hatályba. Mandátuma 1947. szeptember 15-ig tartott. Lásd: A Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, 1945–1947. Szerk.: FEIHL István. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003.

ható. Ez utóbbi lehetőséget mindaddig nem vettem igénybe, amíg gépelőm fel nem hívta a figyelmemet, hogy az egyik jegyzőkönyvben Mindszenty József esztergomi érsek beszámol római útjáról, holott akkor még nem is járt ott! Ekkor kértem ki az ÁEH levéltárában őrzött jegyzőkönyveket. Ott megtaláltam a megfelelő oldalt. Ebből láttam, hogy az AEH valahonnan máshonnan másoltatta le a gyűjteményét és nem az esztergomiról. Az átnézett püspöki levéltárak anyagában egyetlen egyben sem talákoztam ilyen gyűjteménnyel. Az 1945–1948 közötti időszak konferenciáinak néhány jegyzőkönyve itt-ott ugyan a levéltárakban megtalálható, de az egész nem.

A kutatás igazi nehézsége akkor kezdődött, amikor az 1949-es és a későbbi évek konferenciáinak jegyzőkönyveit kerestem. Ha átnézzük az 1945–1948 közötti jegyzőkönyvek oldalszámát, észrevehető, hogy 4 év alatt készült jegyzőkönyvek 569 össz-oldalszámával szemben az 1949–1965 közötti időszakból (24+527) 551 oldalnyi iratot, feljegyzést tudtam összegyűjteni. Ez azért van, mert nagyon sok kari konferenciáról nem is vettek fel jegyzőkönyvet. Ezekről csak a váci apostoli kormányzó, Kovács Vince naplójából, és Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök jegyzeteiből tudtam a konferenciáknak a tárgysorozatát összeállítani. Jegyzőkönyveket azért nem vezettek, mert állítólag Czapik Gyula egri érsek szerint: „csak hólyag-pap-ír”. Azért nem írtak jegyzőkönyveket, hogy ne legyenek írásbeli dokumentumok a konferenciákról, megbeszélésekről és így ne tudjanak az ÁVH-sok beléjük kötni.²⁰

Munkám megnehezítette, hogy a magyarországi püspöki levéltárak közül az egri érseki levéltárba nem tudtam bejutni. Igaz, hogy kihozták nekem – az irodaigazgató hozzájárulásával – az érseki levéltár iktatókönyveit, de azokban nem találtam püspökkari iratokat. Érdeklődésemre azt felelték, hogy külön püspökkari iratok nincsenek. Csodálkoztam mindaddig, amíg egyszer a székesfehérvári püspöki levéltárban Czapik Gyula püspökkari elnöktől származó, külön iktatószámmal ellátott iratot nem találtam. Hiába mutattam fel a másolatot Egerben, akkor is kitartottak amellett, hogy nincs ilyen külön iratanyag. Azóta máshonnan megtudtam, hogy van, sőt valaki dolgozott is belőle, de én mint egri egyházmegyes pap, a gyűjtésekkel megbízott kutató máig (1998) sem jutottam hozzá. Tehát csak Kovács Vince és Kovács Sándor püspökök naplóira voltam kénytelen hagyatkozni a konferenciák legalább tárgysorozati pontjainak megállapításában.

További nehézséggel találtam magamat szemben, amikor minden fáradozásom, utazásom ellenére is az 1949. évi konferenciákról csak az időpontok voltak meg, és sehol semmi nyomát nem találtam jegyzőkönyveknek.

Amikor újsághírekben arról olvastam, hogy az ÁEH iratokat semmisít meg, a Hittudományi Akadémia ÁEH-s előadóján keresztül meg akartam győződni arról, hogy a jegyzőkönyvek még megvannak-e? E kérésemet előadva – előzé-

²⁰ Az Állami Egyháziügyi Hivatal 1951-ben történt létrejötte előtt is volt az Államvédelmi Hatóságnak (ÁVH) egyházi ügyekkel foglalkozó részlege, amely többek között a püspökkari konferenciák jegyzőkönyveit, illetve azok adatait is igyekezett megszerezni. A politikai rendőrség kebelében, az Államvédelmi Osztály III. alosztályaként már 1946 tavaszán megalakult az egyházpolitikai csoport.

kenyebben mint pár évvel korábban – beinvitált a titkárságra.²¹ Ott ő előadta kérésemet és utasították az irattárost, hogy hozza ki a püspökkari jegyzőkönyveket. A várakozás ideje alatt többen jöttek és mentek – ismerős személyek is – iratokat hoztak-vittek. Lám, így is lehet, gondoltam akkor, csak nem mindenkinek. Igaz, hogy akkor ott már mindenki arról beszélt, hogy hol fogja folytatni munkáját.

Végre megjelent az irattáros hölgy, és hóna alatt sokkal több iratot hozott, mint amit én először láttam. Meg is jegyeztem, hogy én csak az 1945–1948 közötti jegyzőkönyveket kértem. Erre ő megjegyezte: Ez minden, ami nálunk van.

Örömmel ültem neki a paksaméta tanulmányozásának és a legnagyobb meglepetésemre ott találtam az általam annyira keresett 1949-es jegyzőkönyveket. Ezeket Hamvas püspök készítette és rajta voltak a szegedi pecsétek – tehát onnan kerültek az AEH levéltárába. Amikor nevetve megmutattam az akadémiai előadónknak, felajánlottam, hogy visszaviszem Szegedre őket. Egy kicsit gondolkodott, azután azt mondta, hozzak egy írást Szegedről, hogy ők ezt onnan valaha kikérték. Erre felvilágosítottam őt, hogy akkor ezeket az iratokat nem kikérték, hanem szó nélkül elhozták. Ezután ő csodálkozott szavaimon, de hát olyan fiatal volt, hogy ő azt a korszakot nem ismerhette.

Az ott fekvő jegyzőkönyveket kimásoltam, az egyetlen, gyorsírással készült jegyzőkönyvről másolatot készítettem, és így csatoltam a gyűjteményhez. Az iratcsomó visszakerült a helyére, és a további sorsa, valamint a többi ott őrzött irat sorsa is ismeretlen előttem, mert sorsukról nincsen hír.²²

Azóta megjelent nyomtatásban Beke Margit bevezetésével és szerkesztésében az 1945–1948 közötti jegyzőkönyvek gyűjteménye.²³ Ugyancsak megjelent Grósz érsek naplója,²⁴ valamint Rogács Ferenc pécsi segédpüspök feljegyzései és iratai alapján Salacz Gábor munkája *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje (1948–1964)*²⁵ címmel. Tudom, hogy Kovács Sándor, Papp Kálmán és Kovács Vince is jegyzeteket készítettek a püspökkari konferenciákon. Talán egyszer alkalom kínálkozik arra, hogy ezek is napvilágra kerüljenek, és azok is, amelyekről eddig még nem tudunk. Egyelőre meg kell elégednünk ennyi forrásokkal, és ha mozaikokban is, de összerakhatjuk az 1945–1965 évek között élő magyar egyház küzdelmét az elnyomatás ellen és küzdelmét a fennmaradásért.

Budapest, 1998. január 31.

Borovi József

²¹ *Helyesen: a Hivatalba.*

²² *Az Állami Egyháziügyi Hivatal irattára 1992–1998 között a Magyar Országos Levéltárba került. Ám a hivatkozott jegyzőkönyvek – bár kutatásuknak akadálya nem volt – nem találhatók. Borovi József gyűjtésében egyébként az 1950-es évkör egyes forrásaira illik a történet.*

²³ *BEKE Margit: A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948. Argumentum, Köln–Budapest, 1996. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, 14.)*

²⁴ *GRÓSZ József kalocsai érsek naplója 1944–1946. S. a. r. Török József. Szent István Társulat, Budapest, 1995.*

²⁵ *SALACZ Gábor: A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje (1948–1964). Görres Gesellschaft, München, 1988. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, 9.)*

A MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKI KAR TANÁCSKOZÁSAI 1949 ÉS 1965 KÖZÖTT

A püspökkari konferencia intézménye Magyarországon a rendi hagyományokban gyökerezve fokozatosan alakult ki mint a katolikus egyház magyar államhatárokon belül élő püspökeinek (ordináriusainak) rendszeres és állandó jellegű tanácskozó, konzultatív egyházkormányzati szerve. Mivel törvényalkotási joga nem volt, állásfoglalásai nem voltak kötelezőek a magyar katolikus egyházra, azok nem korlátozták az ordináriusok önállóságát, mégis egyfajta közös vezérfonalnak tekinthetők, amelyek – kivált az államhatalom irányába – összehangolták az ordináriusok lépéseit. Az 1917-es egyházi törvénykönyv a püspökkari konferenciák jogalkotó jellegét csak egy esetben ismerte el: „a tartományi zsinatnak vagy a tartományi püspöki tanácskozásnak a dolga előírni a díjszabásokat... amelyeket az egész egyházi tartományban fizetni kell” (1507. kánon). A gyakorlatban azonban számos kérdésben, mint például iskolai, egyesületi, segélyezési és egyéb belső egyházi ügyekben, pusztán jogszokás alapján, a testület véleménye döntésértékű volt. A II. Vatikáni Zsinat ebben is fordulatot hozott: egy évszázadnyi fejlődés után kötelezővé és jogalkotó tényezőkké emelte a világ számos országában egyébként már évtizedek óta működő püspökkari konferenciákat. Éppen ezért a konferenciák jegyzőkönyvei a 19–20. századi magyar katolikus egyház történetének legfontosabb forráscsoportja, amelyek – háttéranyagaikkal, a tanácskozásokról kiadott közös pástorlevelekkel vagy határozatokkal együtt – 1949-ig szinte hiánytalanul megmaradtak. Az 1848-tól fokozatosan rendszeressé váló tanácskozások hiteles okmányainak egy részét 1892-ig csak esetlegesen publikálták. A történészként is ismert Vaszary Kolos primásságától, 1892-től kezdve viszont egészen 1944 márciusáig a meglehetősen részletes és pontos jegyzőkönyveket az esztergomi aula által megszerkesztett kézirat szerint Buzárovits Gusztáv könyvnyomdájában sokszorosították. E nyomtatott és hitelesített jegyzőkönyveket valamennyi aulába megküldték, sőt a Magyar Országos Levéltár könyvtára is őriz egy majd' teljes sorozatot. A nyomtatott jegyzőkönyvekhez az 1892 és 1916, majd az 1917 és 1936 közötti évekről tárgymutató is készült, amit – korlátozott számban, mintegy 60 példányban – ugyancsak sokszorosítottak.

A sokszorosítás ellenére nyilvánvaló, hogy a konferenciaanyagok nem a nagy nyilvánosság számára készültek, azokat könyvként nem adták ki és így könyvtári forgalomba sem kerültek. E felbecsülhetetlen forrásértékű dokumentumok szakszerű közlése a történettudomány, s azon belül is az egyháztörténet-írás fontos feladatává vált.

Elsőként *Gergely Jenő* kívánta megjelentetni a magyar katolikus püspökkari tanácskozások 1919 és 1944 közötti tanácskozásainak jegyzőkönyveit, mégpedig a konferencia mibenlétét, résztvevőit, lefolyását, a jegyzőkönyveket mint

forrásokat alaposan ismertető bevezető tanulmánnyal és informatív jegyzet-apparátussal egyetemben. Terjedelmi – és ebből eredően pénzügyi – okokból az 1984-ben kiadott forrásmunka az egyházpolitikai és köztörténeti szempontból releváns napirendi pontok közlésére szorítkozott – azokat azonban mindig teljes terjedelmükben hozta, és esetenként teljes jegyzőkönyveket is beemelt.¹

Bizonyára ez a kötet is közrejátszott abban, hogy a katolikus egyház részéről is fontosnak tartották ezen alapvető forráscsoport publikálását. 1992-ben került sor a Bonni Egyetem egyháztörténeti tanszékének professzora, *Adriányi Gábor* által szerkesztett és kellő anyagi támogatással rendelkező *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae* sorozat 12–13. köteteként a magyar katolikus püspök-kari tanácskozások 1919–1944 közötti jegyzőkönyveinek teljes terjedelemben való közlésére.² A nagyszabású forráskiadvány gondozója a Prímási Levéltár akkori vezetője, *Beke Margit*, aki a jegyzőkönyvekhez a püspöki tanácskozások történetét bemutató, igen alapos bevezető tanulmányt, több kiegészítő indexet, táblázatot és archontológiát csatolt. A tájékozódást részletes tárgymutató segíti. Részint anyagi, részint időbeli nehézségek miatt azonban elmaradt a két kötetet kitevő anyag jegyzetekkel való ellátása.

A *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae* sorozat 14. köteteként láttak napvilágot ugyancsak *Beke Margit* szerkesztésében a Mindszenty-korszak konferencia-jegyzőkönyvei.³ Bevezető tanulmányában a szerkesztő összegzi a Magyar Katolikus Püspöki Kar és tanácskozásának sajátosságait, és folytatja a konferenciák történetét a tárgyalt korszakra vonatkozóan. A memorandumok, nyilatkozatok, körlevelek szövegét nem, de kiadásuk keltét, tárgyát és címzettjét kronológiai rendben mellékletként közli. Jegyzetapparátus ehhez a kötethez sem készült. „A jegyzőkönyvek olyan újkori források, amelyek alapul szolgálhatnak a kutató történészek számára, és ezt lábjegyzeteléssel nem volt szándékunkban befolyásolni”⁴ – indokolja bizonyos szempontból méltányolható álláspontját a szerkesztő.

Már ekkor felmerült az igény, hogy teljesebbé kell tenni a konferencia-jegyzőkönyvek kiadását. A püspöki konferenciák 1948 utáni üléseinek géppel írt jegyzőkönyveit *Borovi József* egyházjogász professzor kezdte az 1990-es évek második felében összegyűjteni, míg az 1892 és 1918 közötti, ugyancsak sokszorosított jegyzőkönyvek kiadásának előkészületei 2008-ban kezdődtek meg.

Már az 1945 és 1948 közötti jegyzőkönyvek összeállítása is nehezkesebb volt, mint a korábbi évtizedeké, ugyanis 1945 után a jegyzőkönyveket nyomdai úton már nem sokszorosították, hanem az eredetileg gyorsírással rögzített szöveget csak legépelték, a kijelölt hitelesítők pedig ezt hitelesítették. Végül pedig újra-

¹ GERGELY Jenő: *A püspöki kar tanácskozásai 1919–1944*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.

² *A magyar katolikus püspök-kari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. A bevezető tanulmányt írta és szerkesztette: BEKE Margit. Sorozatszerk.: ADRIÁNYI Gábor. Aurora Könyvek, München–Budapest, 1992. (*Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae* 12–13.)

³ *A magyar katolikus püspök-kari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között*. Szerk. BEKE Margit. Sorozatszerk.: ADRIÁNYI Gábor. Argumentum, Köln–Budapest, 1996. (*Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae* 14.)

⁴ Uo. 463.

gépeléssel sokszorosították annyi példányban, hogy minden résztvevő ordináriusnak jusson. Az 1949 utáni idők jegyzőkönyveinek teljes sorát összegyűjteni szándékozó kutatónak azonban még nagyobb nehézségekkel kellett megküzdenie, ennek körülményeiről Borovi József kötetünk bevezetésében részletesen beszámol. Ő azonban 2005-ben elhalálozott, már nem fejezhette be munkáját és nem érthette meg megjelentetését. Irathagyatékát, melynek csak egy része a püspökkari konferenciákra vonatkozó gyűjtése, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Irattára őrzi. Évekig csak az 1945 és 1948 közötti jegyzőkönyvek tartalmát is feldolgozó tárgymutató fénymásolata körözött a kutatók között, ezt most a II. kötet végén változatlan összeállításban megtalálja az olvasó.

A kutatás 2007-ben vett ismét lendületet, amikor a METEM és a Szeged-Csanádi Egyházmegye pályázati pénzt nyert a mű kiadására. Borovi professzor eredeti kéziratát figyelembe véve egy szakszerű egyháztörténeti forráskiadás létrehozása volt a cél. Ennek eredményeként készült el ez a dokumentumkötet, amit kettős forrásközlésnek is lehet tekinteni: egyfelől közöljük a Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásainak alapidokumentumait, másfelől mindig tiszteletben tartottuk Borovi József gyűjtőmunkáját, amire a források lelőhelyének megnevezésénél minden esetben utalunk. Gépelt kéziratának eredeti forrásait – Kovács Vince váci segédpüspök és egyes, Hamvas Endre csanádi püspök által készített jegyzetek kivételével, amelyek a dokumentumok alig egy százalékát teszik ki – sikerült levéltárban fellelni. Amennyiben eltérést észleltünk a levéltári forrás és Borovi József kézírata között, akkor a levéltári forrás szövegét közöljük, tekintve, hogy nem ismert a változtatás oka: gépelési hiba, tudatos szerkesztés vagy egyéb. A csekély eltérésekre pedig lábjegyzetben utalunk.

Az 1949 utáni konferencia-dokumentumok feltérképezésekor nemcsak a levéltári törvényből eredő korlátozásokkal, hanem irathiánnyal is számolni kellett. Kutatómunkát pedig nem csupán a közölt dokumentumok feltárása, hanem azok korrekt, történetileg pontos és hiteles jegyzetelése érdekében is végezni kellett.

A magyarországi katolikus püspökkari konferenciák 1949 és 1965 közötti *archív anyagai* elsősorban az egyházmegyei levéltárakban, majd az 1960-as évektől hiteles másolatban a Magyar Országos Levéltárban, az Állami Egyházügyi Hivatal iratai között található. Egyben, hiánytalanul egyik levéltárban sincsenek meg. Ám míg korábban (1949-ig) az országos vonatkozású anyagok a püspöki konferencia elnökének, az esztergomi érseknek, Magyarország primásának irattárában, a Prímási Levéltárban maradtak fenn Esztergomban, addig a tárgyalat korszak primer forrásbázisa elsődlegesen a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban és a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Irattárában található. Előbbiben az egyházkormányzati iratok, illetve a kalocsai érsek, Grósz József magánlevéltára, utóbbiban az Egri Főegyházmegyei Levéltárból 1998-ban átvett püspökkari iratok és a konferencia-jegyzőkönyvek gyűjteménye. A többi egyházmegyei levéltár iratait is bőségesen használtuk, kivált az egyházmegyét kormányzó ordináriusok személyes iratait. A szerzetesrendek levéltárai közül pedig a Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltárában kutattunk, mivel a mindenkori pannonhalmi főapát – saját egyházmegyéje jogán – a püspöki kar

tagja volt, s maradt azt követően is, hogy a Magyar Népköztársaság kormánya 1951-ben kijelentette: a pannonhalmi egyházmegye ordináriusának nem fogadja el a pannonhalmi főapátot, mert a három férfiszervezet működését – így a bencés rendét is – kizárólag a katolikus iskolák fenntartása céljából engedélyezte.⁵ S mivel az 1950-es években az írásbeliség a körülményekre való tekintettel háttérbe szorult, a történések speciális forrásbázisát képezi az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található iratok hatalmas folyama. Nemcsak a katolikus egyházra vonatkozó külön gyűjtött négy iratkötegben, hanem egyes személyek vizsgálati anyagaiban, az ügynökök munkadossziéiban is bőven találni a püspöki kar működésére vonatkozó információkat. S mivel az iratok egy része még arra vár, hogy a kutatók számára megnyissák, biztosak lehetünk abban, hogy idővel még több részletet ismerhetünk meg.

A *könyvészeti* anyagból első helyen a forrásértékű kiadványokat kell említenünk: az egyházmegyei sematizmusokat és névtárakat, amiket elsődlegesen az annotált névmutatóhoz használtunk, valamint az ordináriusok körleveleit (*litterae circulares*), illetve a kötetünkben is közölt közös püspökkari körleveleket. Az 1917-es *Corpus Iuris Canonici* az egyházi törvényeket (kánonokat) közli. Végül hasznosítottuk a törvényhozás forrásait (*Magyar Közlöny*, jogszabálygyűjtemények) is. (Bibliográfiai adataikat a jegyzetekben adjuk meg.) A sajtóanyagból kiemelten a *Magyar Kurír* és az *Acta Apostolicae Sedis* évfolyamait használtuk.

A DOKUMENTUMOKRÓL

Kötetünk más, mint a konferencia-jegyzőkönyveket közlő korábbiak, mivel a vizsgált korszak is gyökeresen eltér az addigiaktól, és az irattermelés is más vágányon futott. Míg a jegyzőkönyvek a korábbi évtizedekben, még a Mindszenty-korszakban is részletesek és hiteleseknek tekinthetők, addig 1949 elejétől, bár a püspöki kar igen gyakran, szinte havonta, sőt egy hónapban akár többször is tanácskozott, jegyzőkönyvet nem vagy csak emlékeztető szintjén készítettek. Így – noha a tanácskozások időpontját maradéktalanul sikerült tisztázni – több esetben nem közhitelű jegyzőkönyv, hanem egyéb dokumentumok alapján rekonstruáljuk, mi is történt az egyes összejöveteleken. Ezen egyéb dokumentumok jellemzően kétfélek: 1) a tanácskozásokon részt vett ordináriusok privát jegyzetei; 2) az állambiztonsági szolgálatok jelentései. Ezek figyelembevételével a kötet a következő műfajú dokumentumokat tartalmazza:

1. Jegyzőkönyvek

A szó szoros értelmében talán egyik irat sem hivatalos jegyzőkönyv (*protocollum*), inkább csak pro memoria, hiszen a jegyzőkönyvektől elvárható formai követelményeknek – némi bizonytalankodással – csak az 1960-as évek derekától felelnek meg.

⁵ Lásd az 1951. november 6-i konferencia dokumentumait.

1927-ig a jegyzőkönyvet a legfiatalabb püspök vezette, Serédi Jusztinián és Mindszenty József prímások alatt pedig a mindenkori esztergomi irodaigazgató volt a jegyzőkönyvvezető. A prímás elnök minden ülés elején kijelölte a hitelesítőket. Esetenként már Mindszenty idejében is bizalmasan folytatták le az üléseket, s ez Mindszenty letartóztatása után rendszerré vált. Az 1949. január 10-ei összejövetelen elhatározták, hogy „...ezentúl a konferenciáról nem vezetnek jegyzőkönyvet”.⁶ Tehát klasszikus jegyzőkönyvek helyett, azokat valamilyen mértékig pótlandó, csak az elnök vagy az általa felkért ordinárius feljegyzései készültek. (Amiként az 1946. november 7-i és az 1947. április 12-i konferenciáról sincs hivatalos jegyzőkönyv-változat az említett Beke Margit szerkesztette kötetben, csak Hamvas Endre csanádi püspök jegyzete.) Ezek a feljegyzések nem rögzítették sem a jelenlévőket, sem a helyszínt, nincsenek hitelesítve, és nem szerepel rajtuk aláírás (néha a „jegyezte” információ igen). Ám ezen formai jegyek nélkül is jegyzőkönyveknek nevezzük ezeket az iratokat, ha már „jegyzőkönyv-szerűek”, azaz vannak napirendi pontok, vannak határozatok, van mellékletük, és azokat *egyértelműen a tanácskozásokon elhangzottak tömör, lényegi és objektív összefoglalására szánták*. Ezért nevezhetjük már az 1949. április 6-i konferenciához sorolt 2. dokumentumot és sorjában a többi hasonlót is jegyzőkönyvnek – holott alig három hónapja mondták ki annak mellőzését. Ezek a dokumentumok meglehetősen szűkszavúak, részletes jegyzetelésük már csak ezért is elkerülhetetlen volt. 1951 augusztusától ezeket az iratokat a konferencia tagjai részére, általában 12 példányban sokszorosították. Nem állítható viszont biztosan, hogy azokat szét is küldték volna az illetékes ordináriusok mind-egyikének, mert az illetékes levéltárakban nem, vagy csak erősen hiányosan maradtak fenn.

Grósz József kalocsai érsek, majd Czapik Gyula egri érsek püspökkari elnöksége (1949–1951, 1951–1956) alatt ez volt a szokás, s ehhez tért vissza Grósz József kalocsai érsek is, miután Czapik halála után ismét elfoglalhatta az érseki és a püspöki kar elnöki székét. Az 1956. július 18-i konferencián Hamvas püspök bejelentette ugyan, hogy ezután a püspöki konferenciákról jegyzőkönyvet fog készíteni, ezekben azonban a püspökök közbeszólásait, bizalmas megjegyzéseit nem rögzítik, mert azok nem publikálhatók. Az ezt követően felvett jegyzőkönyvek azonban formai jegyeikben nem különböznek a korábbiaktól. Az 1958. január 29-i konferencián ki is mondták: „A püspökkari konferenciákról készülő feljegyzéseknél egyelőre megmaradunk az eddigi gyakorlatnál. Az elnök és a csanádi püspök elkészítik őket az ordináriusok részére.”⁷ Grósz halálát (1961) követően utóda Hamvas Endre lett, aki tovább élte a bevált gyakorlatot. Ám mivel a jegyzőkönyvek pontos szerkesztése ellen panaszok merültek fel, az 1963. május 8-i konferencián megvitatták a püspökkari jegyzőkönyvek hitelesítésének és a jegyzőkönyvvezető kérdését. A határozat szerint a püspöki kar visszatér a régi gyakorlathoz: a konferencia legifjabb tagja vezesse a jegyzőkönyvet, és azt az elnök által kijelölt két tag hitelesítse. A határozat ellenére a következő konferen-

⁶ ÁBTL 3.1.5. O–13.405/1. 174. Jelentés, 1949. január 10.

⁷ Az 1958. január 29-i konferencia-jegyzőkönyvet lásd kötetünkben.

cia (1963. szeptember 22.) jegyzőkönyvét is Hamvas Endre állította össze, s csak ezen kérte fel a püspökkari konferencia legfiatalabb tagját, Várkonyi Imre kalocsai káptalani helynököt, hogy a jegyzőkönyvet vezesse. A munkamegosztás ennek ellenére alig változott: a jegyzőkönyv nyers szövegét továbbra is Hamvas püspök készítette, a kalocsai káptalani helynökre pedig annak tisztázása és postázása maradt. Az 1964. december 17-i konferencia (amelyen Hamvas Endre már kalocsai érsekként elnökölt), azonban úgy határozott – bár ez, mint Kovács Sándor szombathelyi püspök kifogásolta is, kimaradt a jegyzőkönyvből –, hogy püspökkari titkárnak delegálja Brezanóczy Pál püspököt, az egri apostoli adminisztrátort. Az 1965. év első konferenciája tudomásul vette Kovács püspök észrevételét, és ezúttal a jegyzőkönyv rögzítette: azzal, hogy Brezanóczy Pál a magyar püspöki konferenciák titkára, egyben ő a jegyző is. Ezzel együtt az első olyan jegyzőkönyv, amely nem (az egyébként hiányzó) Hamvas érsek piszkozata alapján készült, csak az 1965. december 22-i Dokumentumkötetünk ezzel a jegyzőkönyvvel zárul. 1965-ben ugyanis – a II. Vatikáni Zsinat határozatát végrehajtva – megkezdődött a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia első statútumának kidolgozása, amely 1966-ban állami és szentszéki jóváhagyást nyert. A konferenciák évi négyszeri rendszerességűvé, szabályozottabbá, egyúttal – no nem a statútum, hanem az egyházpolitikai erőter következtében – formálisabbakká váltak. Az itt hozott közös szótöbbségi határozatokat a résztvevők kötelesek saját egyházmegyéjükben kihirdetni és azokat végrehajtani.

2. Feljegyzések

Gyakran csak a püspöki kar egyes tagjainak saját feljegyzései maradtak fenn. Közülük Kovács Sándor szombathelyi, Papp Kálmán győri, Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspökök vázlatos, Sárközy Pál pannonhalmi főapát már bővebb, Rogács Ferenc pécsi koadjutor püspök (1958-tól megyéspüspök) pedig kimondottan részletes jegyzeteket készített az összejövetelekről. Borovi József helyenként Kovács Vince váci segédpüspök jegyzeteire is hivatkozik, de ezek a jegyzetek jelenleg nem lelhetők fel. Kalandos Rogács Ferenc pécsi segédpüspök irathagyatékának sorsa is: a 2008 tavaszán Pécsen folytatott kutatások során – a precíz leltár ellenére – csak hűlt helyét leltük a püspöki levéltárban. Kovács Zoltán levéltáros módszeresen keresni kezdte az iratokat, ám többszörösen zsákutcába futott. Azonban néha a történést is megtalálja a szerencse: a káptalani levéltár egyik szekrényének takarítása közben véletlenül rábukkant az oly nagyon keresett két iratkötegre... Rogács Ferenc feljegyzéseinek köszönhetően többször sikerült nemcsak megismerni, de megérteni is a történéseket, sőt hiányt is pótolni, mint például az 1949. évi értekezletek vagy az 1958. október 1-jei konferencia esetében. 1956 nyarától néhány esetben a személyes szabadságát visszanyert és így ismét a püspöki kar elnöki tisztét elfoglaló Grósz József kalocsai érsek jegyzeteit is beillesztettük, mert igen precízen jegyezte le álláspontját az esedékes konferencia napirendi pontjaihoz. Előfordul, hogy egyes feljegyzések részletességükben, alaposágukban a jegyzőkönyviség határát súrolják. Több kéziratos feljegyzést közlünk akkor is, ha netán jegyző-

könyv is rendelkezésre állt – mert ezek a feljegyzések árnyalják és teljesebbé teszik az információkat. Különösen érvényes ez a kiélezett (egyház)politikai helyzetekre! Ezekből a privát feljegyzésekből plasztikusabban kirajzolódnak a püspöki karon belüli bizonyos nézeteltérések nyomai vagy épp a jegyzetelő ordinárius ki nem mondott véleménye. Teljes körű forráskritikai elemzést azonban nem végeztünk, de a kirívó esetekre jegyzetben hívtuk fel a figyelmet.

3. Püspökkari körlevelek, nyilatkozatok

A konferenciák esetenként – de csak kiemelten fontos ügyekben – közös pásztorlevelet vagy nyilatkozatot bocsátottak ki. A jegyzőkönyvek és a feljegyzések általában rögzítik is ennek tényét, de magát a nyilatkozatot vagy körlevelet nem csatolták. Igyekeztünk ezeket összegyűjteni és a hívekhez intézett pásztorlevelek közlésével teljessé tenni a tanácskozásokról kialakított képet. A papsághoz intézetteket viszont kihagytuk, mert azok – az 1960-as évek liturgiai reformjával összefüggésben – csak részletesebben közlik a hívekkel is közölt liturgiai változások rendjét. A nyilatkozatokból azonban a papsághoz intézetteket is közöljük, mert fontos állásfoglalásokat tartalmaznak.

Püspökkari körleveleknek azokat tekintettük, amit ekként adtak ki, vagy ezzel a tartalommal készítették. Egy kivétel: az Egri Főegyházmegyei Körlevelek 1952. évi XI. 870. sz. alatt ugyan a Magyar Püspöki Kar aláírással közöltetik egy körlevél, de az a többi egyházmegyében csak a helyi ordinárius kiadásában jelent meg. Témája a III. békekölcsön jegyzése, elvi támogatása és a technikai részletek ismertetése. Ha püspökkari szintű állásfoglalást igényelt volna a kérdés, akkor az az I. békekölcsön jegyzésénél aktuálisabb lett volna. Így az egri körlevél aláírását elírásnak tekintjük. E példa arról is árulkodik, hogy korszakunkban erősen devalválódott a közös püspökkari körlevél tartalma. Az állami erőszak hálójában vergődő püspöki kar már nem (csak) a nagy horderejű dogmatikai, erkölcsi kérdésekhez adta nevét, hanem teljesítette a politika aktuális propaganda-elvárásait is. Bár a mezőgazdasági munkák végzésére vagy a vas- és fémhulladék gyűjtésére szóló felhívások zömét az ordináriusok egyházmegyei körlevélként adták ki, a korszak nem múlt el nyomtalanul a közös püspökkari körlevelek felett sem. Szövegüket jóváhagyásra be kellett mutatni az 1951. május 18-án felállított Állami Egyházügyi Hivatalban, ahonnan rövidesen nemcsak imprimatúrát adtak, hanem a tartalmi elemeket, sőt a témát is megszabták (például az országgyűlési választások vagy a felszabadulás 20. évfordulója).

A folyamat nyomon követhető a körlevelek és nyilatkozatok egymásutáni-ságában. Esetenként közöljük egy körlevél vagy nyilatkozat első, publikálatlan, valamint a nyilvánosságra hozott verzióját: a szövegváltozatok különbségeiben tetten érhető az állami beavatkozás, s minden külön magyarázat nélkül is nyilvánvalóvá válik a kormányzati-politikai szempontok erőteljes érvényesülése a végleges szövegben. Említésre méltó az abortuszról kiadott 1956. szeptember 12-ei körlevél: az ugyanis a hatályos jogszabályokat bírálja, amikor kifejti, hogy

teológiai megfontolások miatt az abortusz nem egyeztethető össze az egyház értékrendjével, a katolicizmus életről vallott felfogásával.

4. Rendhagyó iratok

A tanácskozásokon történtek rekonstruálásához alkalmanként oly kevés dokumentum állt rendelkezésre, hogy rendhagyó irattípusokat is be kellett emelnünk. Így például XII. Piusz pápa 1949. február 14-én mondott beszédét a római konzisztórium előtt, Drahos János esztergomi érseki helynök 1949. december 14-én kelt beadványát az érvénytelen vegyes házasságok rendezésére, és Mindszenty József 1956. november 3-i rádióbeszédének szövegét.

5. Állambiztonsági jelentések

Az irathíányt épp az azt kiváltó szerv, az állambiztonság irattermeléséből is igyekeztünk némiképp pótolni: az egyes konferenciákról gyakran már aznap vagy néhány napon belül ott feküdt az igen részletes beszámoló az illetékes belügyi szerv asztalán. Ezeket az állambiztonsági jelentéseket illesztettük be a dátumukban ismert tanácskozásokhoz. S mivel a jelentések részletességük miatt igen érdekesek, közöljük őket ott is, ahol egyébként rendelkezünk más forrással.

Közölt forrásaink az állambiztonságon belül, korszakonként más és más szervezeti egységben keletkeztek. Az 1949. december 28-án megjelent 4.353/1949. MT számú rendelet megszüntette a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságát, s egyúttal a Minisztertanácsnak közvetlenül alárendelt – ily módon már a Belügyminisztériumtól szervezetileg függetlenített – Államvédelmi Hatóságot hozott létre. Ekkor a belső reakció elhárításával a I. főosztály foglalkozott. Jelentős változás következett be az állambiztonsági szervek szervezetében az MDP KV 1953. júniusi ülése nyomán. Az ÁVH és a BM összevonásával létrejött egységes Belügyminisztérium látta el ezután az államvédelmi, határőrizeti, karhatalmi, rendőri, büntetés-végrehajtási, légoltalmi és tűzoltósági feladatokat, míg a régi BM közigazgatási feladatait a Minisztertanács vette át. Az új szervezeti felépítésben a belső reakció elhárítása a IV. főosztály hatáskörébe tartozott. Az 1956. december 30-án életbe lépett 1956. évi 35. számú törvényerejű rendelet a Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek megszüntetése következtében az állam belső és külső biztonsága elleni bűncselekmények nyomozását a rendőrség hatáskörébe utalta. 1957 és 1962 között a belső reakciót elhárító osztályt II/5-tel jelölték, ezen belül az egyházi reakciót pedig II/5-c-vel. Ezt a szervezeti felépítést 1962-ben az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata nyomán alakították át III/III-as csoportfőnökséggé, amely kisebb-nagyobb módosításokkal egészen a rendszerváltozásig működött.

Itt hívjuk fel a tisztelt Olvasó figyelmét arra, hogy különbséget kell tenni a legitim eszközökkel létrejött források és a nem legitim eszközökkel keletkezett állambiztonsági jelentések között. S míg az első négy dokumentumtípus az egyházi irattermelés, a normális ügymenet eredménye, addig az állam-

biztonsági jelentések titkosszolgálati eszközökkel, beépített ügynökök révén megszerzett bizalmas információk. Nyilván bennfentes személyek rögzítették őket, de nem tekintettük feladatunknak, hogy azonosítsuk fedőneveiket. Ezt már megtették vagy megteszik mások. Arról maga az olvasó is meggyőződhet, hogy a jelentések megbízhatóak (ellentétben a büntetőeljárások vádlottjainak vizsgálati fogsága alatt keletkezett iratokkal), s ha egybevetjük őket a legális forrásokkal, akkor tartalmilag azonos, a tanácskozások légkörét is visszaadó leírásokat kapunk. Ezzel együtt használatuknál természetesen figyelembe kell venni a szubjektív töltetet: bár tényeikben lehetnek pontosak, de véleményükben nem – mert vajon kinek akart megfelelni a jelentő, kihez fűzték baráti vagy haragos szálak?

E dokumentumtípusok együtt tükrözik a testületi felelősség-megosztást és – talán ez még fontosabb is – azt az igyekezetet, amit az ordináriusok az egyház sérelmeinek orvoslásáért és érdekeinek védelmében tanúsítottak. S persze azt is, amikor a politikai akarát erősebbnek bizonyult és a félelem legyőzte az ellenállást. S bár az egyház és az egyházi vezetés működését jelen tanulmányunkban nem kívánjuk alaposabb vizsgálat alá vetni, arra azért utalunk, hogy központosított szervezeti jellege meglehetősen manipulálhatóvá tette a totális állam számára.

A PÜSPÖKI KONFERENCIA TAGJAI ÉS TÉNYLEGES RÉSZTVEVŐI

A magyar katolikus püspöki kar tagjai az ordináriusok. Ordináriusnak az egyházmegye törvényes vezetőjét nevezzük, aki rendes hatalommal (*potestas ordinaria*) kormányoz az egyházban. A helyi ordinárius (*ordinarius loci*) ezt a joghatóságot meghatározott területen gyakorolja. Ez általában véve a megyéspüspök vagy a hozzá hasonló joghatósággal rendelkező főpap, aki törvényesen vezet egy egyházmegyét vagy annak egy kánonilag elválasztott részét. A gyakorlat nyelvére fordítva ez tehát azt jelentette, hogy a püspöki kar értekezletein *szavazati joggal* a megyéspüspökök és a pannonhalmi főapát vehettek részt, illetve az egyes egyházmegyéket vagy a határon túlra került püspökségek magyarországi részeit a pápa nevében irányító apostoli kormányzók. Csak *tanácskozási joggal* rendelkeztek a püspököt helyettesítő általános vagy püspöki helynökök, az egyházmegyét széküresedés esetén irányító káptalani helynökök, valamint a pannonhalmi főapátot (Kelemen Krizosztomot) helyettesítő kormányzó apát. A legújabb időkig nem voltak tagjai a konferenciának sem a segédpüspökök, akik a megyésfőpásztort liturgikus ténykedésekben helyettesíthetik, sem az egyéb megbízatással rendelkező címzetes püspökök (a tábori püspök is csak meghívás alapján).

A konferenciákat hagyományosan az esztergomi érsek, Magyarország primása hívta össze, legtöbbször a budai primási palotába. Mindszenty József bíboros érsek letartóztatása (1948. december 26.), majd bebörtönzése után a püspökkari konferencia összehívása és vezetése Grósz József kalocsai érsekre hárult. Miután őt is letartóztatták (1951. május 18-án éjjel), a „stafétabotot” a

rangsorban következő Czapik Gyula egri érsek vette át. Sárközy Pál pannonthalmi bencés főapát szerint az „egri érsek kénytelenségből vállalja az elnökséget. Minden áldozatot meg kell hozni, hogy az Egyházunk kárt ne szenvedjen. Inkább túrni, mint elrontani a helyzetet. Túrni az Egyház érdekében.”⁸ Az országgyűlés aznap (1951. május 18.) meghozta és másnap már életbe is léptette az Állami Egyházügyi Hivatalt létrehozó 1951. évi I. törvényt, és ezzel gyámság alá helyezte a katolikus egyházat.⁹ Czapik érsek 1956. április 25-én bekövetkezett halála után Grósz érsek visszatérhetett hivatalába, s ő lett 1961-ig a tanácskozások vezetője. Az 1956-os forradalom két hetében Mindszenty József csak egy igen szűk körű püspöki összejövetelt tartott. Unikális az 1958. október 1-jén tartott konferencia: Rogács Ferenc pécsi koadjutor püspök feljegyzéseiből tudjuk, hogy azon Horváth János, a Művelődésügyi Minisztérium kebelében önálló főosztályként működő Egyházügyi Hivatal vezetője „elnökölt”, balján Grósz kalocsai érsekkel... Grósz József halála (1961. október 3.) után az érsek temetésére összejött püspökök a néhány év múlva (1964) kalocsai érseknek is kinevezett Hamvas Endre csanádi püspököt választották meg a püspöki kar elnökének.

A tanácskozások összehívása, a tárgysorozat előkészítése, a tárgysorozatokhoz rendelt iratok összeállítása és csatolása a meghívóhoz hagyományosan az esztergomi érseki hivatal feladata volt mint püspökkari elnöki hivatalé. A kötetünkben érintett korszakban ez is változik: az egymást váltó püspökkari elnökök – Grósz, Czapik, Hamvas – szintén saját hivatalukkal szerveztették meg a tanácskozásokat. A kalocsai, egri, illetve szegedi aulisták nem rendelkeztek azokkal az iratokkal, amelyek mint előzmények segíthették volna az ordináriusokat döntéseik meghozatalában. Az elnökök közül Czapik és Hamvas a püspökkari iratokat külön kezeltették. Viszont Mindszenty időszakában az esztergomi érseki iroda, Grósz és a már kalocsai érsek Hamvas alatt a kalocsai érseki iroda az egyházmegyei iratok közé iktatta a püspökkariakat is. Az előzményeket egyben kezelendő és az adminisztrációt segítő Hamvas kalocsai érsekként átvitette Szegedről a csanádi püspöksége alatt keletkezett püspökkari iratokat, azok jelenleg is Kalocsán találhatóak. 1957-ben egy átfogó egyházpolitikai intézkedéssorozat politikai akarataként fogalmazódott meg: püspökkari konferenciát csak az Egyházügyi Hivatal engedélyével lehet tartat-

⁸ PBFL Sárközy Pál 1950–57; személyi iratok, egyéni feljegyzések; püspöki konferenciák jegyzetei, 182.

⁹ 1951-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a vallásügyi igazgatáson belül, a vallásügyi főcsoport révén látta el az egyházakkal és felekezetekkel összefüggő állami feladatokat. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkáját 1950-ben átszervezték, majd az MDP vezetése úgy határozott, hogy az egyházi ügyek intézését le kell választani a minisztériumról. (MOL M–KS 276-53/68. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottságának 1951. február 1-jei üléséről.) A párt titkársága 1951. május 4-én határozott az Állami Egyházügyi Hivatal felállításáról. (MOL M–KS 276-54/142. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP titkárságának 1951. május 4-i üléséről.) Ugyanekkor döntöttek az egyházi „reakció” elleni újabb perről, amelynek fővédője Grósz József kalocsai érsek lett.) Az Állami Egyházügyi Hivatal volt 1951-től 1989-ig a pártállami egyházpolitika végrehajtásáért és az egyházak feletti teljes körű adminisztratív felügyeletért elsődlegesen felelős állami szerv.

ni az előre bemutatott és jóváhagyott napirenddel.¹⁰ Ez rutinná csak az 1960-as évek derekától vált – Várkonyi Imre kalocsai káptalani helynök, majd Brezanóczy Pál mint püspökkari titkár gondoskodtak az Állami Egyházügyi Hivataltól megkövetelt eljárásról.

Hogy hivatalosan kik a püspöki kar tagjai, arra könnyedén válaszoltunk. Ám sokkal nehezebb volt annak meghatározása, hogy ténylegesen kik is vettek részt az egyes konferenciákon. A jegyzőkönyvek és feljegyzések ugyanis nem tartalmazzak „jelenléti íveket”, legfeljebb a hiányzókat említik meg, de közel sem hiánytalanul vagy hibátlanul. Kötetünkben az egyes dátumokhoz tartozó dokumentum-együtteseket mégis a résztvevők névsora nyitja: ahol „jelenlétük”-et írunk, ott a források alapján bizonyosak vagyunk a névsorban, ahol viszont csak „feltételezhető jelenlétük”-et, ott sajnos nem. A távolmaradók között – követve az 1948 előtti jegyzőkönyvek gyakorlatát – nem a fizikailag távollévőket (vagyis a beteg vagy hivatalukban akadályozott püspököket), hanem *csak a képviselő nélküli egyházkormányzati egységek* ordináriusait tüntetjük fel.

A jelenlétük sorrendisége sem egyszerű. Az érsekek, püspökök esetében a korábbi örökölt sorrendiséget, vagyis a rangidőt vettük figyelembe. 1948 előtt elég egyértelmű volt, hogy a püspöki kar a megyéspüspökök testülete, a delegált hatalommal rendelkező ordináriusok viszonylag ritkán és rövid időre bukkantak fel. Aztán egyre több lett a kivétel, és az eligazodás nem egyszerű. A rendes ordináriusok sorát a főapát zárja, de van egy mellékszabály: amennyiben az ideiglenes ordináriusok püspökök, akkor a főapát elé kerülnek. A delegált hatalommal rendelkezőknél (apostoli kormányzók, káptalani helynökök, érseki és püspöki általános helynökök) a szervezeti egység hierarchiájára is ügyeltünk. Ezért került mindig az ordináriusi sor végére a miskolci apostoli exarchátus általános elnöke. A jelenlétük megnevezését az alkalmi meghívottak zárják.

A helynökök személye külön figyelmet érdemel. Alig van olyan konferencia, amelyen az ordináriusok mellett ne venne részt egy vagy több helynök. Az 1949–1951 közötti években Barót Mihály szatmári püspöki helynök, Pintér László nagyváradai apostoli kormányzói helynök, akik ugyanazt a személyt, Scheffler Jánost helyettesítették, aki egyszerre volt szatmári megyéspüspök és a nagyvári egyházmegye apostoli kormányzója. Előbbi tisztségben Barót Mihály, utóbbiban Pintér László képviselte. Hoss József püspöki, illetve káptalani helynök néhányszor a halálosan beteg, majd az 1949. április 19-én elhalálozott Bánáss László veszprémi püspök helyett jelent meg a konferenciákon. Nem kellett huzamos ideig helyettesítenie, mert az egyházmegye élére Badalik Bertalan személyében hamar megtalálták és kinevezték az új püspököt. (1964-ig ő volt az egyetlen, aki megyéspüspökként elnyerte az állami tudomásulvételt! Az Apostoli Szentsték és a Magyar Köztársaság között 1964.

¹⁰ *A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának jegyzőkönyvei 1957. július 2.–december 28.* Szerk., a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta BARÁTH Magdolna és FEITL István. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2006. 331. Az MSZMP Politikai Bizottságának augusztus 13-ai ülése a katolikus egyházban kialakult helyzetről. Horváth János elnök javaslata a katolikus egyház helyzetével kapcsolatban.

szeptember 15-án aláírt ún. részleges megállapodás közvetlen eredményeként 1964. október 28-án szentelhettek új püspököket: Winkler József szombathelyi segédpüspök, Bánk József győri koadjutor püspök, Cserháti József, Brezanóczy Pál, Ijjas József pedig címzetes püspökké szenteltettek, egyben pécsi, egri és csanádi apostoli adminisztrátorokká nevezték ki őket – így ők hárman egyúttal a püspöki konferenciák szavazati jogú tagjai is lettek.) A kassai egyházmegye magyarországi részét 1951-ig nem apostoli kormányzó, hanem káptalani helynök, nevezetesen Tost Barnabás rozsnói apostoli kormányzó igazgatta. Ám betegsége miatt gyakran Brezanóczy Pál helyettesítette a konferenciákon mint rozsnói apostoli kormányzói helynök.

Ügyeltünk az egyházi törvénykönyv azon előírására, miszerint a megyéspüspök akadályoztatása esetén az általános helynök veszi át a kormányzást. Ezért került Kovács Vince segédpüspök a konferenciákon egyébként régebb óta részt vevő Rogács Ferenc pécsi koadjutor püspök elé. Kovács Vince ugyanis az internált – így tehát akadályoztatott – Pétery József váci megyéspüspököt helyettesítette, míg Rogács Ferenc koadjutor püspök a nem akadályozott, „csak” idős és betegeskedő Virág Ferenc pécsi püspököt képviselte. Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök sem volt jogilag akadályoztatva, de kérésére – mivel betegsége miatt nehezebbé esett a rendszeres utazás – 1950 derekától Szántay-Szémán István, a mintegy 20 parókiából álló miskolci apostoli exarchátus helynöke, 1957. áprilistól 1958 végéig (alkalmilag 1959-ben is) pedig – külföldi gyógykezeltetése időtartamára – Rojkovich István hajdúdorogi püspöki helynök is helyettesítette. Szántay-Szémán részvétele (először az 1950. október 5-ei konferencián) idővel túlnőtt a helyettesítésen: olyan alkalmakkor is jelen volt haláláig (1960) a konferenciákon, amikor a helyettesítendő Dudás püspök is. Dudásnak hajdúdorogi püspökként ugyanis a miskolci apostoli exarchátusra is kiterjedt a joghatósága, jelenléte tehát indokolatlanná tette, hogy a helynök is jelen legyen, de erre mégis számtalan példa volt. Ez bizonyos értelemben precedenst teremtett, és ennek mintájára (is) jelenhetett meg a konferenciákon Beresztóczy Miklós esztergomi főegyházmegyei általános helynök és Brezanóczy Pál, a kassai, rozsnói és szatmári egyházmegyék magyarországi részeinek (Eger-Észak) általános érseki helynöke az egyházkormányzatilag illetékes ordináriussal, tehát Hamvas Endre esztergomi apostoli kormányzóval, illetve Czapik Gyula egri érsekkel *egyidejűleg*.

Kettejük kinevezése kivált érdekes. Az általános elvként kijelenthető, hogy még az egyházüldözés legsúlyosabb éveiben is mindig ügyeltek arra, hogy a kinevezések formálisan megfeleljenek a kánonjognak (ezért volt szükség a békepap helynökökre, irodaigazgatókra), ám az más kérdés, hogy ezek a kinevezések mennyire voltak szabadok, tehát kánonilag érvényesek. Formál jogilag még az is rendben volt, hogy más egyházmegyést neveztek ki, csak ez nem volt „normális”, vagyis rendes körülmények között nem volt szokásban.

Brezanóczy Pál az 1950. május 31-i konferencián vett részt először mint a rozsnói egyházmegye magyarországi részének apostoli kormányzói helynöke (Tost Barnabás rozsnói apostoli kormányzó és kassai káptalani helynök képviseletében). Majd 1951. évi július 12-én – mindössze két nappal Tost Barnabás

halála után – átvette a kassai magyarrészi egyházmegye kormányzását káptalani helynöki és a rozsnyói magyarrészi egyházmegye kormányzását apostoli adminisztrátori minőségben. Előbbi titulusra a káptalan megválasztotta, ám utóbbi érvényességét először kétségbe vontuk. Ugyanis szokatlan, hogy egy szentszéki jogkört (apostoli kormányzó kinevezését) más (jelen esetben az egri érsek) gyakoroljon. Végül megállapítottuk, hogy a Vatikáni Államtitkárság eredetileg 1948. december 11-én Mindszenty József prímásnak, majd 1950. október 24-én a magyar ordináriusoknak – ideértve a nullius apátság ordináriusát, az apostoli kormányzókat, és azokat a papokat, akik az egyházmegyéket, egyházmegye-részeket törvényesen vezetik – adott rendkívüli felhatalmazásai között szerepelt a kinevezési jogosítvány is – szigorúan arra az esetre, ha a kapcsolat-tartás lehetetlenné válna: „Ahol valamilyen okból hiányoznak az egyházmegye kormányzására jogosult egyházi férfiak, és nincsenek kinevezve olyanok, akik az ő helyüket betöltsék, értesítsék az Apostoli Széket, hogy az ügyről gondoskodhasson. Ha azonban az Apostoli Székkel való kapcsolattartás gyakorlati lehetősége hiányzik, az a főpap, akit a püspökök gyűlésének elnöklése megillet [ez az egyetemes egyházjog szerint az érseki tartomány püspökeinek gyűlésén elnöklő metropolita-érseket jelenti, a helyi szokásjog alapján a püspökkari konferencia elnökét, aki ez idő szerint – Mindszenty és Grósz érsek fizikai akadályoztatása miatt – Czapik Gyula egri érsek], miután – ha lehetséges – megszerezte az említett egyházmegyével határos egyházmegyék ordináriusainak egyetértését, apostoli adminisztrátort nevezzen ki, aki ettől a tényről fogva a rezideáló püspökök sajátos felhatalmazásaival bírjon, azokat kivéve, amikhez püspöki karakter (szentelés) szükséges, ha ennek híján van”.¹¹ E felhatalmazás alapján tehát Czapik érsek joggal nevezhette ki Brezanóczy Pált rozsnyói apostoli kormányzónak.

Brezanóczy kinevezése tehát szabadnak tekinthető, de más a helyzet Beresztóczy Miklós esztergomi „főegyházmegyei helynökségével”. (Ilyen cím latinul egyébként nincs: *vicarius episcopalis* vagy *archiepiscopalis generalis* a helyes, a főegyházmegye latinul *archidioecesis*.) A békepapi mozgalom vezetését vállaló Beresztóczy Miklós protonotárius kanonokot az esztergomi káptalan azt követően (1950. július 5-én) választotta meg, hogy a politikai rendőrség elhurcolta a két korábban megválasztott helynököt, Gigler Károlyt és Meszlényi Zoltánt. Megválasztásától egészen addig, amíg Hamvas Endre csanádi püspököt 1950. július 18-ai kelettel XII. Piusz pápa ki nem nevezte esztergomi apostoli kormányzóvá, Beresztóczy Miklós jogosítványa volt az esztergomi főegyházmegye képviselője – ám ez idő alatt nem ülésezett a püspökkari konferencia. Hamvas 1950. augusztus 16-án bemutatta kinevezését a főszékesegyházi káptalannak. Ezzel átvette az esztergomi főegyházmegye kormányzását, ezzel egyidejűleg Beresztóczy káptalani helynöki tiszte megszűnt, s ettől kezdve semmilyen jogcímen nem vehetett részt a püspöki kar tanácskozásain, mivel Hamvas püspök esztergomi apostoli kormányzóként nem őt, hanem Mátrai Gyula kanonokot nevezte ki helynökévé. Nyilvánvaló állami nyomásra, egy év elteltével Hamvas Endre 1951. július 17-én kelt VIII. számú körlevelében 3043. szám alatt közölte,

¹¹ EFL Archivum Novum, Rózsnóy 294/1951. Dioecesanæ facultates specialissimæ.

hogy az esztergomi főegyházmegye általános helynökévé Beresztóczy Miklóst nevezte ki, és elődjét, Mátrai Gyulát egyidejűleg felmentette (akit hamarosan börtönbe zártak...). Beresztóczy mint vikárius joggal ült ott először az 1951. július 3-i püspökkari konferencián, mert felettese, Hamvas hiányzott. Ám olyankor, amikor Hamvas Endre apostoli kormányzóként képviselte az esztergomi főegyházmegyét, semmi jogalapja nem volt részvételének – mégis ott találjuk a jelenlévők között. Az egyházzogilag sérelmes állapot 1956 nyaráig állt fent: a június 13-i konferenciáról a börtönbüntetésből visszatérő Grósz József kalocsai érsek – nemigen lehet szépíteni a helyzetet – lényegében kizavarta a kényszer hatására kinevezett békepap Beresztóczy Miklóst. Karrierjében újabb fordulatot a Zsinati Szent Kongregáció 1957. július 16-án kelt – az *Acta Apostolicae Sedis* augusztus 24-i számában publikált – 25446/D. számú dekrétuma hozott, amely exkommunikációval való büntetés terhe mellett tiltotta meg a magyarországi papságnak a parlamenti szerepvállalást.¹² Beresztóczy a tiltás ellenére sem vált meg parlamenti képviselői mandátumától, így – Máté Jánossal és Horváth Richárddal egyetemben – 1958 februárjában a Vatikán kiközösítéssel sújtotta.¹³

Püspökkari konferenciaként 1949 végén 10 püspök ordinárius és 5 nem püspök ordinárius tanácskozott. 1959 nyarára a szavazati jogú résztvevők száma erősen megfogyatkozott, így nagy lépést jelentett, hogy négyen is apostoli kormányzóvá léptek elő: Kovács Vince püspök váci, Schwarz-Eggenhofer Artúr esztergomi, Brezanóczy Pál egri, Klempa Sándor veszprémi apostoli kormányzó, s ezzel a püspöki konferenciák teljes jogú tagja lett. 1963 végére már csak hat püspökkari tag volt püspök, további hat ordinárius nem volt püspök. Ez az arány az 1964. októberi püspökszenteléseknek köszönhetően kicsit javult: 9 püspök és 3 nem püspök ordináriusból állt a püspöki kar. A tagok nemcsak megfogyatkoztak, de erősen öregedtek is. Az átlagos életkor 1965-ben meghaladta a 67-et. Shvoy Lajos székesfehérvári püspök a legidősebb a maga 86 életével, a testület Benjáminja pedig az 51 éves Cserháti József püspök, pécsi apostoli kormányzó.

A TANÁCSKOZÁSOK HELYSZÍNE ÉS RENDSZERESSÉGE

A tanácskozások színhelye 1850-ben Esztergomban az érseki palota, később pedig Budán a vári hercegprímási palota. 1919–1920 között az esztergomi hercegprímás joghatósága alá tartozó budapesti Központi Papnevelő Intézetben tartották meg azokat. 1921 után, amikor az apostoli nuncius a budai várba költözött, a tanácskozások színhelye ismét a vári hercegprímási palota lett. 1945 és 1948 között legtöbbször a romos palota helynökségi termében értekeztek, de volt tanácskozás az Actio Catholica tanácstermében (1945. május 24., december 20., 1946. március 14. stb.), az Angolkisasszonyok könyvtárában vagy pesti intézetében (1948. május 29., június 7., június 10.), a Marianumban (1948. július 17),

¹² AAS 49. (1957) 637.

¹³ AAS 50. (1958) 118.

a Központi Szeminárium ebédlőjében (1948. június 15., június 24.). Budapesten kívül Vácott volt egyszer tanácskozás, 1947. október 8-án. 1949 és 1965 között a püspökkari tanácskozásokat a Központi Szemináriumban tartották. Azért itt, mert a püspökkari elnökök (Grósz, Czapik, Hamvas) nem rendelkeztek a budavári prímási palotával. Az egyházmegyeközi Központi Papnevelő Intézet pedig mind a tanácskozások megtartására (az ebédlőben vagy a rektori lakásban), mind a vidékről érkezett ordináriusok elszállásolására alkalmas volt. A püspöki kar a használatért fizetett: az 1949. április 9-i jegyzőkönyv rögzíti az alkalmanként ezer forintos díj kiutalását a szeminárium használatáért. A megközelíthetőség és az elszállásolás szempontjai miatt a Központi Papnevelő Intézetből a konferencia azt követően sem költözött át a budai prímási palotába, hogy 1963-ban megkezdték annak renoválását. 1964 tavaszán felmerült egy kaloccai püspökkari tanácskozási helyszín is, de az Hamvas Endre kaloccai érsek-elnök betegsége miatt elmaradt. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia szabályzata (1965/66) leszögezi: a tanácskozások helye rendes körülmények között Budapest. Az elnök azonban más helyet is kijelölhet, ha azt bizonyos indokok úgy kívánják. A szabályzat tehát írásba foglalta az évtizedek alatt kialakult helyzetet, miszerint a tanácskozások színhelye az ország fővárosa.

A konferenciák tavaszi–őszii időpontja a kiegyezés (1867) után fokozatosan rögzült, 1919 után már rendszeres. A tavaszi konkrét időpontját (márciusra vagy áprilusra időzítve) befolyásolta a húsvét, az őszi viszont mindig októberben tartották. Rendkívüli konferencia összehívására 1945 előtt ritkán került sor. 1945 után viszont az állam és az egyház gyökeresen változó viszonyából fakadóan ügyek özöne került a püspöki kar elé, a testületnek naponta felelnie kellett a legváratlanabb, gyakran sorsdöntő kihívásokra, s mindez nem fért bele a megszokott keretekbe, az évi kétszeri tanácskozásokba. 1945-ben 3, 1946-ban 5, 1947-ben 9, 1948-ban 9 konferencia volt.¹⁴ A sztálinista diktatúra legkeményebb éveiben, az állam és az egyház szétválasztása, az adminisztratív és rendőri intézkedések forratagában, lényegében az egyház gúzsbakötésének éveiben a püspöki kar szinte havonta ülésezett: 1949-ben 11-szer, 1950-ben 12-szer, 1951-ben és 1952-ben 13-szor tanácskoztak! Az 1950. október 5-i konferencia végén határozták el a püspökök – Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök javaslatára –, hogy minden hónap első keddjén nem konferenciaszerűen és nem kötelezően, csupán egymás tájékoztatására összejönnek a konferencia szokott helyén. Ezeket az összejöveteleket nem szánták hivatalosnak, csak annak, hogy az időközben felmerülő kérdésekben a püspökök egyöntetűen tudjanak állást foglalni. Az első ilyen összejövetelt 1950. november 7-én, a másodikat december 5-én tartották. Ám annyi kérdés zsúfolódott össze mindkét alkalomra, hogy azokat is konferenciának tekintjük. A Nagy Imre-érában fokozatosan csillapodott a „konferenciázási láz”: 1953-ban és 1954-ben kilenc-

¹⁴ A Beke Margit szerkesztette kötetben nyolc 1947-es, és kilenc 1948-as konferencia jegyzőkönyve található. Hiányzik az 1947. március 10-ei, az 1948. február 20-i, a szeptember 8-i és december 16-i összejövetelek anyaga, amelyekről Borovi József függelékben közölt írása említést tesz.

szer, 1955-ben csak ötször, 1956-ban és 1957-ben hétszer, 1958-ban hatszor, 1959-ben és 1960-ban ötször, 1961-ben csupán háromszor, 1962-ben hatszor, 1963-ben és 1964-ben négyszer, 1965-ben ötször ültek össze. 1966-tól is az évi négy-öt alkalom a jellemző.

Részben a püspökkari tanácskozások hatékonyságának fokozása, részben az egymás iránt is érzékelhető bizalmatlanság miatt alakult ki a szűk körű tanácskozások rendszere. Először az 1953. július 7-i konferenciát megelőzően ült össze a püspöki kar néhány tagja – Badalik Bertalan veszprémi, Kovács Sándor szombathelyi és Hamvas Endre csanádi püspök, esztergomi apostoli kormányzó – Czapik Gyula egri érsek budapesti lakásán. A szűkebb körű megbeszélésen megtárgyalták a konferenciával kapcsolatos valamennyi napirendi pontot. Ezek a konferencia-előkészítő, megelőző összejövetelek Czapik életében rendszeressé váltak. Egy ilyen összejövetelel, 1955. december 13-án történt, hogy Czapik Gyula le akart mondani püspökkari elnöki tisztségéről.

„...már nem bírom idegekkel ezt a munkát – mondta az érsek. – Holnap, a püspökkari konferencián ugyan nem hozhatom elő, de legjobban szeretném, ha választanátok egy elnököt, mert én nem sokáig bírom. Nem bírom idegekkel, örökké a legapróbb dolgokban tanácskozni, folyton telefonálnak, felrendelnek Budapestre, azután hozzá nem értő emberekkel tanácskozni, stb.” Bajainak okául elsősorban az Állami Egyházügyi Hivatallal való kapcsolatára hivatkozott. „Nem bírom ezen túl lelkiismerettel sem – érvelt Czapik. Tudom azt, hogy hogyan kellene csinálni, tudom, hogy nem jól csinálom, de ez azért van, mert mindig azt kell csinálnom, amit lehet, és nem azt, amit akarok. ... Amikor rájövök, hogy olyan rongy és piszkos dolgok vannak a papjaink között – célozva itt a békepapokra – elvesztem a kedvem mindentől. Amikor valamivel előjönnek ellenünk, azt soha nem a kommunisták csinálják, hanem a békepapok adják az écart.”¹⁵ Czapik Gyulában a lemondási szándék már 1955 legelején megfogalmazódott, és erről az Állami Egyházügyi Hivatalt is tájékoztatta. Indoklásában kimondatlanul, de félreérthetetlenül az államvédelmi szervek felől érkező nyomást, munkatársainak beszervezését és a megfélemlítést emelte ki. „Kijelentette, hogy fel van készülve mindenre, és abban az esetben, ha valami baja történne, úgy minden »leleplező irata, amely jelenleg hozzáférhetetlen helyen van, fel fogja tárni a való helyzetet«”.¹⁶ Tudjuk, Czapik haláláig cipelte keresztjét. Biográfiájával, ezen belül is elnöki tevékenységének megítélésével, még adós a történettudomány. De a dokumentumok információt adnak egy árnyalt Czapik portréhoz is. Annyit már most megkockáztathatunk, hogy Mindszenty szembenálló példája és a „térdre ereszkedő” Czapik útja együtt segítette a katolikus egyház megmaradását.

¹⁵ ÁBTL 3.1.5. O–13.405/2. 171. Jelentés, 1955. december 20.

¹⁶ MOL XIX–A–2–v–M230/1953–55. II./006/1955/Eln. (54. d.) Nagy Imre miniszterelnök iratai. Horváth Jánostól, az ÁEH elnökétől *Feljegyzés Rákosi elvtárs részére*. Budapest, 1955. január 17. Megküldve Nagy Imre miniszterelnöknek: 1955. január 21.

A FORRÁSKÖZLÉS SZEMPONTJAI

Végül néhány, a forrásközléssel összefüggő technikai szempont. Valamennyi jegyzőkönyvet, feljegyzést, körlevelet, nyilatkozatot és állambiztonsági jelentést szó szerint, betűkihagyás nélkül és az eredeti szerkezet szerint közlünk. Csak az ordináriusi feljegyzések és az állambiztonsági iratok között vannak olyanok, amelyeket nem teljes terjedelemben adunk ki, mivel a kihagyott részek vagy nem adnak többletet a jegyzőkönyvekben rögzítettekhez, vagy nem az adott konferenciára vonatkozó információkat tartalmazzák. A nyilvánvaló gépelési hibákat és alapvető helyesírási hibákat külön jelölés nélkül javítottuk. A személynevek, intézménynevek elírására lábjegyzetben hívtuk fel a figyelmet, megadva a név helyes alakját. A *kurzívált* szövegek közlés a forrásokban kézírásos betoldást, Borovi József írásaiban pedig az ő eredeti szövegéhez írt kiegészítéseket jelzi. Hosszas módszertani tanakodás után úgy döntöttünk, hogy az egyes egyházi kifejezéseket nem egységesítjük – a korabeli hangulatot tükrözi a latin kifejezések vagy rövidítések sokféle használata, s javításuk már a forrásközlés iratlan szabályait sérthette volna. Kivételt a rendkívül következtelen előfordulás miatt egy esetben tettünk: a jegyzőkönyvekben és a feljegyzésekben kisbetűre javítottuk a „püspöki kar” kifejezést, mivel nem intézménynévről van szó. Am a kivételben is van kivétel: a teljesen eredeti írásmódot követjük, ha „forrás a forrásban” iratról van szó, például egy jegyzőkönyvön belül egy levél szövege található. Néha hiányoznak egyes szavakból a betűk, igekötők vagy névelők, vagy a szövegben az értelmezést igen megnehezítő rövidítések sorakoznak, ez esetben [szögletes zárójelben] pótoltuk a hiányt, illetve oldottuk fel az alkalmi rövidítéseket. A gyakran előforduló rövidítéseket változatlanul hagytuk. Mind az alkalmi, mind a visszatérő rövidítések feloldása mindkét kötet végén külön jegyzékben megtalálható. Az értelmetlen mondatokra, mondatrészekre vagy a forrás sérelme nélkül nem javítható nyelvtani hibákra [sic!] jelzéssel utaltunk. A dokumentumok eredetije általában gépelt, de nem kevés volt közöttük a kézzel írott is, főleg a feljegyzések esetében. Az egyes tanácskozásokhoz tartozó dokumentumokat a források lelőhelyeinek megnevezése zárja.

A Függelék tartalmazza Borovi József írását a püspökkari konferenciák elnökeiről és összefoglalását az 1945 és 1976 között tartott konferenciák időpontjairól. Közöljük a kötetben előforduló jelentősebb személyek életrajzi adatait, a gyakran előforduló kifejezések, intézmények és fogalmak értelmezését, név- és tárgymutatót. Az életrajzi adatok összeállításánál a teljességre törekedtünk, de beazonosíthatatlan maradt mintegy 20 személy. Azokhoz a személyekhez nem készült annotáció, akikről csak annyit tudtunk volna közölni, amennyit a forrás elárul, és több adat nem áll rendelkezésünkre.

* * *

S végül, de nem utolsósorban köszönöm mindazok munkáját, akik elősegítették a minél teljesebb és pontosabb közlést, első helyen a kutatáshoz nevét adó, azt rendületlenül támogató *Várszegi Asztrik* főapátnak, a kiadást szervező *Zombori István*nak (METEM), a szakmai egyeztetésre mindig kész és a jegyzeteket is gondozó *Gárdonyi Máté* teológiai tanárnak, Siófok-Kiliti plébánosának és *Rosdy Pálnak* (*Új Ember* szerkesztősége), valamint a kiadás finanszírozásához hozzájáruló *Gyarmati György* főigazgatónak (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára). Mellettük említem a nemegyszer munkaköri kötelességet messze meghaladó segítséget nyújtó levéltáros-irattáros kollégákat, így *Dióspatonyi Mártát* (Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Irattára), *Kiss Máriát* és *Cselenkó Borbálát* (Szombathelyi Püspöki Levéltár), *Szaplonczay Miklósnét* (Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár), *Dénesi Tamást* (Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára), *Hegedűs Andrást* (Prímási Levéltár), *Kiss Pétert* (Egri Főegyházmezei Levéltár), *Kovács Zoltánt* (Pécsi Püspöki Levéltár), *Lakatos Andort* (Kalocsai Főegyházmezei Levéltár), *Mózessy Gergelyt* (Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár), *Petrik Heroldot* (Váci Püspöki és Káptalani Levéltár), *Vajk Ádámot* (Győri Egyházmegyei Levéltár), valamint *Szabó Csabát* (Magyar Országos Levéltár). Köszönöm továbbá *Beke Margit* (Esztergom-budapesti Főegyházmezeje), *Neumayer Katalin* (*Magyar Kurír* szerkesztősége), *Gergely Jenő* (ELTE BTK), *Somorjai Ádám* (OSB), *Kálmán Peregrin* (OFM) és *Szilágyi Csaba* (PTE BTK) sokoldalú segítségét. S végül, de nem utolsósorban álljon itt az MTA Társadalomkutató Központjában dolgozó kollégáim neve is, akik önzetlenül részt vettek a kézirat gondozásában: *Kara Lászlóné*, *Kiss Nóra*, *Peres Szilvia*, valamint *Bandi István*, *Fejérdy András*, *Horváth Zsolt*, *Péterfi András* és *Pótó János*.

Közös erőfeszítéssel sikerült elérni, hogy a dokumentumok közreadásával törlessze adósságát a történettudomány, s hogy a múlt kendőzetlen feltárásával hozzájáruljon annak megítéléshez, vajon a 20. századi tragédiákban vagy csak baljós történetekben az egyháznak volt-e valamilyen, akár tevékeny, akár csak hallgatásával asszisztáló csendes szerepe? A magyar katolikus egyházra ketős, nem akármilyen nyomás neheztelt. Egyrészt alá volt rendelve az államnak, ugyanakkor meg kellett felelnie a vasfüggönyön túl, Rómában székelő világ-egyház elvárásainak. A sakkban tartott egyházi vezetés helytállt, ameddig lehetett, tudott és mert. Míg 1945–1948 a bátor szembenállás, 1949–1956 a lázongással vegyes beletörődés, addig az 1956 utáni évek a nagy elhallgatások, majd a kollaborálás időszaka. Az egyház – a történész véleménye szerint – nem a morál abszolút etalonja, hanem egy evilági intézmény, amely bűnöket és bűnöket egyaránt cipel magával földi zarándoklata során. Ám ezzel együtt teljes, emberi és vállalandó a püspöki kar 1949 és 1965 közötti működése. *Salus animarum suprema lex* – a lelkek üdve a legfelsőbb törvény.

Balogh Margit

DOKUMENTUMOK

